

УДК 37.035.3:821-97(=512.145)

М. В. Іваннікова

Республіканський вищий навчальний заклад
«Кримський гуманітарний університет»

ПРОБЛЕМА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ У ДУХОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ КРИМСЬКИХ ТАТАР

У статті проведено аналіз літературних джерел ісламу. Визначено, що релігія завжди впливала й впливає на поведінку мусульман-сунітів у відношенні до праці. Доведено, що іслам стимулював трудову діяльність, складав відповідний моральний фон, формував трудову етику та моральні норми кримськотатарського народу. Розглянуто особливості трудового виховання мусульман-сунітів у контексті релігійних джерел. Релігійні тексти традиційно використовувалися кримськими татарами в трудовому вихованні підростаючого покоління.

Ключові слова: *духовна література, ісламські традиції, Коран, кримські татари, праця, релігія, трудове виховання, хадис.*

Постановка проблеми. Виховання – одне з найважливіших питань людського існування. Педагогами в усьому світі доведено, що виховання передбачає досягнення двох цілей – розвиток особистості і, як наслідок, прогрес усього суспільства.

На виховання людини впливає багато факторів: традиції, сім'я, друзі, школа, засоби масової інформації, фільми, книги тощо. Але неможливо виключати й такий важливий чинник, як релігія. Феномен релігійності відноситься до одного з масових і стійких суспільних явищ.

Якщо звернути увагу на історію людства, то можна побачити, що релігія завжди впливала й впливає на поведінку вірян у сфері виробництва, на їх відношення до праці. Релігія стимулювала своїми специфічними засобами трудову діяльність людей, складаючи відповідний моральний фон, формуючи трудову етику та моральні норми.

Кожна релігія має свої святині, головними з яких є релігійні тексти, що перевірені й затверджені віками. Такими є Веди в індусів, Авеста в зороастрійців, Біблія (Старий завіт) у іудеїв, Біблія, що включає, окрім Старого завіту, Новий заповіт, у християн. Коран – головна священна книга ісламу. У країнах, де іслам визнано державною релігією, з положень Корану виходять багато правових норм, законодавство – шаріат, на Корані присягають і дають клятви, порушення яких визнається тяжким гріхом, злочином.

Кримські татари за віросповіданням належать до мусульман-сунітів. В ісламській педагогіці вважається, що для батьків немає значимішого, ніж виховання вірян, тобто добродітних дітей. Традиційно кримськотатарський народ у трудовому вихованні дітей і молоді спирався на літературні джерела ісламу.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми виховання в ісламських традиціях довгий час не вивчалися. Останніми роками ці питання стали

предметом обговорення і дослідження в наукових публікаціях філософів, соціологів, теологів, педагогів. З'явилися і дисертаційні дослідження з педагогіки, спрямовані на визначення нових підходів до виховання дітей з урахуванням досвіду релігійної виховної практики. Одним із перших розгорнуту характеристику історії і сучасного положення ісламу з точки зору етнографічної науки дав російський учений Д. Єремеєв [3].

Заслужують на увагу пропозиції авторів низки робіт, які намагалися визначити й обґрунтувати зв'язки наукової педагогіки та етики релігійних віровчень; намічали продуктивні шляхи використання релігійного виховного потенціалу в повноцінному духовному розвитку підростаючого покоління (М. Тайчинов, Б. Ліхачов, Г. Балтанова та ін.).

Плідними і такими, що відповідають духу і концепції сучасної гуманістичної школи є педагогічні дослідження, присвячені вихованню молоді на традиціях, досвіді старших поколінь, що так чи інакше торкаються питання використання релігійно-культурологічних традицій (В. Арутюнян, В. Афанас'єв, Г. Волков, О. Геркелова, З. Нигматов, Л. Редькіна, Я. Ханбиков).

Дослідженнями релігії мусульман досить докладно займалися такі вчені, як Н. Аширов, А. Іонова, Р. Мавлютов, М. Піотровський, Л. Полонська.

Етнопедагогічні традиції кримських татар висвітлюються в дослідженнях А. Аблялімової, Л. Алієвої, З. Асанової, Е. Заредінової, Л. Кадирової, З. Мустафаєвої, М. Хайруддінова, С. Харахаді.

Проте в сучасних дослідженнях не достатньо висвітлені питання трудового виховання на ісламських традиціях.

Мета статті – проаналізувати вплив духовної літератури кримських татар на трудове виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Кримські татари, як вже відзначалося вище, за віросповіданням налужать до мусульман-сунітів. Для мусульман немає будь-якої іншої книги, яка мала б таке велике значення, як Коран, і немає будь-якої іншої книги, слова якої мали б така велич і шану. Багато поколінь кримських татар виховувалися на ідеалах добра, справедливості, милосердя, любові, честі, патріотизму, цнотливості, совісті за текстами священного писання.

Коран, за віруванням ісламу, – це слова, послані Аллахом Всевишнім пророку Мухаммаду. Коран («аль-Кур'ян») має 114 глав, кожна з яких називається сура. «Сура» означає частину книги або окреме повчання [9: 65, 128; 24: 1] (Тут і далі перша цифра вказує суру (главу), а друга – аят (вірш) Корану в перекладі І. Ю. Крачковського [6]). Для Корану притаманне міфологічне мислення, в якому переважає емоційно-інтуїтивний початок. За ним Коран став відомий людям як «одкровення» [21: 46; 53: 4].

Численні оповідання і тлумачення їх дивовижного послання Пророкові містяться у відданнях (хадис, Сунна, хабар, ахбар) і в коментарях, тлумаченнях Корану – тафсири.

В ісламській термінології під словом «хадис» маються на увазі перекази про вчинки, слова і наміри пророка Мухаммада. На ранньому етапі ісламу на ключові питання мусульманського суспільства Пророк відповідав за допомогою одкровення Божого (вахй). З простіших питань він приймав самостійне рішення, що призвело до формування сунни Пророка. Таким чином, сунна Пророка стала другим джерелом віровчення ісламу після Корану. Сунна в перекладі з арабського – «звичай, практика; закон». «Сунна Пророка» («ас-сунна ан-набавийа») – це сукупність хадисів про висловлювання і справи пророка Мухаммада. Слова «сунна» і «хадис» часто замінюють один одного в мусульманській літературі [4].

Наскільки вдається встановити на основі Корану, мусульманських віддань, давньоарабської поезії та інших джерел, праця – невід’ємна частина релігії, поклоніння, що проявляється в наступному хадисі: За свідченням Рифаа бин Рафи, одного разу Пророка запитали: «Яке з придбань є найкращим»? Він відповів: «Те, що людина придбала працею рук своїх, а також те, що принесла йому добра торгівля» [2]. А за переказем Бухарі: «Немає їжі кращої, ніж та, яка набута працею своїх рук» [«Бую»: 15; «Наби»: 37].

У Корані поняття робота, вчинки, справи, що називаються одним словом «ал-’амал», згадуються в 360 аятах, його синонім «ал-фи’ал», який буквально перекладається як «дія», згадується ще в 109 аятах. Усі ці аяти підкреслюють важливість праці і необхідність виконання роботи людиною [2].

Коран закликає людей працювати навіть у п’ятницю, у вихідний день мусульман: «А коли скінчена буде молитва, то розходьтесь по землі, і шукайте милості Аллаха, і згадуйте Аллаха часто, – можливо, ви будете щасливі!» [62: 10].

Трудова діяльність у кримських татар, як свідчать дослідження, була побудована на принципі «халяль» – бажаних дій: людина зобов’язана працювати. У хадисі, що переданий Ахмедом у «Муснаді», пророк Мухаммад закликає до праці до останнього моменту життя людини і до Судного дня: «Якщо проб’є остання година і застигне тебе, коли ти будеш нести саджанець дерева, щоб посадити його – ступай уперед і посади його» [3:184].

Коментарі вчених до тексту Корану дають змогу зрозуміти, що, на відміну від загальноприйнятих принципів праці, в ісламі робота оцінюється не просто як спосіб заробітку, але ще і як поклоніння. Цьому свідчить

випадок, записаний у декількох хадисах : Одного разу, повертаючись із Табука, Пророк зустрів Саада бин Муаза, і вони обмінялися рукостисканням. Пророк відчув на руці Муаза мозоля і запитав про причину цього. Муаз відповів: «Щоб прогородувати дітей, я працюю в своєму фініковому саду». Почувши це, Пророк поцілував його руку і сказав: «Такі руки – найулюбленіші руки Аллаха, і такі руки у пекло не потраплять»[1].

У кримських татар з цього приводу повідомляється й наступне: «Хто прокинувся в стомленні від власного ремесла, той прокинувся таким, якого пробачили» [1].

Праця, про яку йдеться в цьому хадисі, не обмежується тільки фізичною працею, роботою в саду, в полі або на винограднику. Працю необхідно розуміти як будь-яке зусилля, будь-яку роботу, розумову або фізичну. Так само, як зайняття наукою і поповнення знань, заробляння грошей і придбання майна в ісламі вважаються «фардом» (у шаріаті – обов'язкові дії) [8].

За релігійними канонами кожен мусульманин повинен виконувати «правильну» або «корисну» роботу (аль-'амал аль-салих) [11]. Іслам поважає будь-якого роду чесні зусилля та працю і не вважає принизливими потрібні й корисні старання. Для винагороди або відплати в цьому та майбутньому житті ніяка робота не вважається несуттєвою, і кожен буде або нагороджений, або покараний за результати своєї діяльності: «...що людині – лише те, у чому вона старалася, що завзятість її угляджиться, потім її буде винагороджено нагородою щонайповнішою» [53: 39–42]. Робота, таким чином, розглядається не просто як право індивідуума на працю, а саме як борг і обов'язок (фардуль-кіфая) [10].

В ісламській традиції, як свідчать літературні джерела, не віддається перевага якійсь певній спеціальності або сфері діяльності. Мусульманину дозволяється вибирати роботу до душі, за його поглядами і бажаннями. Проте свобода в даному випадку має чіткі межі моралі та етики, позначені шаріатом, де враховуються потреби суспільства й релігійні канони: «Хто робить благо – для своєї душі; а хто робить зло – проти неї» [45: 15]. Тобто вірянин завжди знаходиться перед вибором і відповідає за свої дії.

Іслам не належить до таких систем, які допускають здійснення молитви і роздумів цілодобово або життя аскета, який не докладає зусиль ні заради себе, ні заради інших [7]. Вчені зазначають, що вислів «сподіватися на Аллаха» – не означає, що не треба працювати. Це уявлення не є вірним, адже за віруванням Аллах із тими, хто працює і діє : «Воістину, Аллах не міняє положення людей, доки вони самі не змінять свої помисли» [«аль-Ра'д» (Гром): 11].

У Корані подано історію Марьям, матері пророка Іса: Одного разу в неї не було ні їжі, ні питва. При цьому вона спиралася на пальму. Аллах за допомогою Ангела повідомив її: «Потряси пальму і на тебе вона впустить свіжі, стиглі фініки». Тлумачі Корану пояснили суть цього аята так: якщо Аллах захотів би, то фініки самі впали б з пальми, але тут Аллах навчає мусульман тому, щоб вони завжди прагнули працювати і домагатися всього своєю працею [2].

Проте шляхи заробітку і примноження майна в мусульман ґрунтуються на принципі «законності або допустимості» [8], який з релігійної точки зору, юридично і морально, забороняє придбання чого-небудь шляхом крадіжки, розбою, процентних угод, хабарництва, азартних ігор, магії і пророцтв, порнографії, проституції, а також будь-якої діяльності, пов'язаної з виробництвом і продажем алкоголю, наркотиків і свинини. Будь-який вид діяльності, сприяючий несправедливості або спричиненню збитку і втрат іншим людям, вважається в кримських татар забороненим – «харам». Якщо спосіб чесний і благородний, то в такому разі він вважається дозволеним – «халал». З релігійних текстів відомо, що з цього приводу Ахмадом, Дарімом і Байхаки було передано: «Хто заробляє собі на життя незаконним способом, той не увійде до Раю» [5].

За релігійними кононами кожен мусульманин повинен заробляти, займаючись землеробством, торгівлею або виробництвом, а також виконуючи будь-яку іншу працю, не пов'язану із заборонами.

У Корані відбиті принципи, які лежать в основі сільськогосподарської діяльності. «Він – той, який зробив вам землю покірною, ходіть же по її раменах і харчуйтеся від Його долі» [67: 15] – тобто Аллах підпорядкував землю людині, щоб вона використовувала її блага, отримуючи бажане від усіх дарів Аллаха. Він розстелив землю і зробив її зручною і придатною для вирощування: «Аллах зробив для вас землю підстилкою, щоб ви ходили по ній дорогами широкими» [71: 19–20]. «І землю він поклав для тварин, на ній – плоди, і пальми з чашками, і злаки з травою і запашні трави» [55: 10–12].

За переказами аль-Бухарі і Мусліма Пророк казав: «Мусульманинові, що посадив або виростив урожай, зарахується (у Аллаха), незалежно від того, птах або людина куштували його». За коментарями сенс цього хадиса полягає в тому, що винагорода тому, хто посадив саджанці або засіяв урожай йтиме до тих пір, поки хто-небудь живиться з його плодів [10].

Багато вчених, ґрунтуючись на такого роду хадисах, роблять висновок, що землеробство в мусульман вважалося найкращою з професій. Хоча дослідники припускають, що такими є виробництво і ручна праця, а дехто називає торгівлю. У Корані також йдеться про такі

спеціальності, як полювання на надземних тварин, ловля морських риб і тварин, а також про нирців, що дістають перли і корали [12].

Будь-яка професія або спеціальність, що задовольняла потреби суспільства або приносила реальну користь, традиційно в кримськотатарського народу розглядалася як потрібна, за умови, що людина виконувала її так, як цього вимагало віровчення ісламу. В релігійних текстах зазначається, що пророк Мухаммад, Посланець Аллаха і останній Пророк, пас овець! Більше того, він пас не своїх овець, а овець, що належать жителям Мекки, за дуже мізерну платню. Він сказав це своїм сподвижникам, щоб роз'яснити, що честь і хвала відноситься до трудівників, а не до тих, що вдаються до розкоші і дармоїдів [10].

Мусульманин, за ісламськими повір'ями, повинен насолоджуватися своєю роботою, брати приклад з Пророків, адже кожен Пророк мав спеціальність: Дауд робив кольчуги, Адам обробляв землю, Нух був теслярем, Ідріс – кравцем, Муса – пастухом [28: 26].

Коран вважає бездіяльність – дозвільне проведення часу, непродуктивну або даремну роботу – проявом недостатньої віри або невіри [11]. Людина покликана використати відпущений їй час на цій землі в пошуках гідної, дозволеної роботи, адже всевишній створив день для пошуку коштів для існування [1].

Не заохочується в кримських татар не лише свідоме, але й вимушене неробство. Також неприпустимо, щоб працездатна людина утримувала себе і своїх домочадців на милостиню: «Випрошування подібно до дряпання своєї особи; щоб зберегти своє обличчя, слід уникати цього, виключенням може бути звернення (з проханням) до правителя або крайня нужда» [10].

Хоча і передбачається, що мусульмани не відвернуться від прохача, проте жебрацтво, особливо людей працездатних, вважається принизливим і шкідливим. Пророк наставляв вірян: «Всяк серед вас нехай візьме мотузок, принесе на спині в'язку дрів і продасть, – тоді по волі Бога він не перестане себе поважати, – ніж просити в людей, чи дадуть вони, чи відмовлять». Цим підкреслюється шанобливе ставлення до будь-якої корисної праці і засуджується життя за рахунок праці інших або добродійності, чи виходить вона від приватних осіб, організацій або уряду [9].

Ісламський спосіб життя припускає посильний внесок кожного члена суспільства в громадське благо, будь то дитина або молода людина, яка вчиться, щоб опанувати необхідні навички і знання, жінка, що веде домашнє господарство, або чоловік, яких би здібностей він не мав, – фізичними або інтелектуальними. У Корані написано: «І чоловікам доля від

того, що заробляють вони. І жінкам доля від того, що заробляють вони» [«Ан-Ніса», 4/32].

Кримські татари завжди вважали, що дітям цілком можна доручати роботу, що відповідає їх віку і фізичним здібностям. Перебуваючи в малолітньому віці, діти не повинні виконувати обов'язки дорослих, тим самим втрачаючи насолоду дуже важливим періодом свого життя. Виконання невластивих дітям обов'язків негативно позначиться на їх розвитку, оскільки діти повинні мати можливість для дитячих ігор і розваг, для здобуття освіти, і особливо для розвитку своїх талантів, що вимагають доброго наставництва. Але дитина може допомогти батьку на фермі, якщо його батько – фермер, або по роботі в майстерні. Діти можуть допомагати своїм батькам у подібних справах, якщо така робота не буде для них занадто виснажливою.

За мусульманськими традиціями необхідно привчати дітей з малих років цінувати свій час і витратити його на потрібну й дозволена працю і поклоніння Аллаху, як мовиться в хадисі: «Поклоняйся Аллаху так, як ніби ось-ось помреш (щиро, від душі), і займайся мирським так, як ніби житимеш вічно на цьому світі» [4].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, духовна література кримських татар стимулює і заохочує людину в максимально можливому, відповідальному і раціональному використанні всіх причин, можливостей, ресурсів для трудової діяльності. Невикористання цих ресурсів для особистої вигоди і користі суспільству розцінюється Шаріатом як невдячність Всевишньому Аллаху, як безвідповідальність і марнотратство (исраф).

Іслам, таким чином, – це реалістичний життєвий пристрій, який відкидає неробство, забороняє аскетизм і засуджує жебракування, бо він чітко роз'яснює, що гідність і самоповага людини, як і благополуччя суспільства, міцно пов'язані з щирими і чесними зусиллями, не лише окремих осіб, але й усіх членів суспільства.

Традиційно у виховній практиці кримських татар людина, яка чесно заробляє собі на життя, гідна найвищої похвали. І результати праці людини відплатяться за заслугами: «Цього дня люди вийдуть натовпами, щоб їм показали їх діяння. Той, хто зробив добро вагою в найдрібнішу частку, побачить його. І той, хто зробив зло вагою в найдрібнішу частку, побачить його» [99: 6–8].

У духовній літературі багатство, як результат наполегливої праці, розглядається в якості важливого засобу, за допомогою якого кожен мусульманин може прокласти собі шлях для досягнення кінцевої мети. В

ісламі багатство розглядається як благо, предмет захвату і задоволення, але найголовніше – як підтримка для суспільства.

Досвід кримськотатарських релігійних виховних традицій щодо трудового виховання є безцінним. Україна є багатонаціональною країною, тому в питаннях виховання наша наука повинна спиратися не лише на надбання західних колег, але й обертати свій погляд на традиції східного виховання. А це потребує подальшого та більш детального його вивчення і використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахмедова А. Труд и благосостояние [Электронный ресурс] / А. Ахмедова. – Режим доступа : <http://www.islam.ru/content/economica/trud-i-blagosostoyanie>.
2. Вахитов Г. Проникновение Ислама в трудовые отношения [Электронный ресурс] / Г. Вахитов. – Режим доступа : <http://islam-today.ru/article/1702/>.
3. Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления / Д. Е. Еремеев. – М. : Политиздат, 1990. – 288 с. – Библиогр. в примеч. с. 281–287.
4. Зурпуканов Ш. Труд – дело всех пророков [Электронный ресурс] / Ш. Зурпуканов. – Режим доступа : <http://www.islamdag.ru/vse-ob-islame/10049>.
5. Ислам. Труд и благосостояние [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://introislam.ru/tryd_i_blagosostoyanie.html.
6. Коран. Перевод и комментарии И. Ю. Крачковского. – М., 1963.
7. Махмуд Хамди Закзук. Отпор ислама попыткам его дискредитации / Махмуд Хамди Закзук // Евразия. – Алматы, 2003. – № 1. – С. 59–62.
8. Сугути Р. Как расценивается труд с точки зрения Ислама? [Электронный ресурс] / Р. Сугути. – Режим доступа : <http://islamisemya.com/voprosy-otvety/voprosy-otvety/obshchie-temy/2492-kak-rastsenivaetsya-trud-s-tochki-zreniya-islama>.
9. Труд и рвение [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://islam.kg/fikh/vopros/115-trud-i-rvenie>.
10. Труд и профессия. Дозволенное и запретное в Исламе. – Режим доступа : <http://halyal-haram.ru/razdel/TRUD-I-PROFESSIYa.html>.
11. Труд и благосостояние в системе исламских ценностей. – Режим доступа : http://islam.com.ua/articles/meet_islam/1071.
12. Чудеса Корана. Хадисы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://quranm.com/firas/rusi/index.php?page=show&select_page=107.

РЕЗЮМЕ

М. В. Иванникова. Проблемы трудового воспитания в духовной литературе крымских татар.

В статье проведен анализ литературных источников ислама. Отмечено, что религия всегда влияла и влияет на поведение мусульман-суннитов в отношении к труду. Доказано, что ислам стимулировал трудовую деятельность, составлял соответствующий моральный фон, формировал трудовую этику и моральные нормы крымскотатарского народа. Рассмотрены особенности трудового воспитания мусульман-суннитов в контексте религиозных источников. Религиозные тексты традиционно использовались крымскими татарами в трудовом воспитании подросткового поколения.

Ключовые слова: духовная литература, исламские традиции, Коран, крымские татары, труд, религия, трудовое воспитание, хадис.

SUMMARY

M. Ivannikova. Problems of labor education in the spiritual literature of the Crimean Tatars.

The article analyzes the literature of Islam. It is noted that religion has always influenced and influences the behavior of Sunni Muslims in relation to the labor. It is proved that Islam has stimulated labor activity, amounted the appropriate moral background, formed the labor ethics and moral standards of the Crimean Tatar people. The peculiarities of labor education of Sunni Muslims in the context of religious sources are revealed. Traditionally religious texts were used by the Crimean Tatars in the labor education of the rising generation.

Key words: *spiritual literature, Islamic tradition, Koran, Crimean Tatars, labor, religion, labor education, hadith.*